

Juhlajulkaisu
Pekka Vihervuori
1950 – 25/8 – 2020

Toimituskunta
Kari Kuusiniemi
Outi Suviranta
Veli-Pekka Viljanen

Tilausosoite
Suomalainen Lakimiesyhdistys
Kasarmikatu 23 A 17
00130 Helsinki
p. 09 6120 300
toimisto@lakimiesyhdistys.fi
www.lakimiesyhdistys.fi

© Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat
Muotokuva julkaistaan taidemaalari Pasi Tammen ja
korkeimman hallinto-oikeuden luvalla

Kannen suunnittelu: Elina Malmi
Taiton suunnittelu: Heikki Kalliomaa
Taitto: Taittopalvelu Yliveto Oy

ISSN-L 0356-7222
ISSN 0356-7222
ISBN 978-951-855-383-3

Oy Nord Print Ab, Helsinki 2020

Niilo Jääskinen

Myöntyväisyysmies – Senaattori Waldemar Eneberg vanhasuomalaisena juristipoliitikkona

Den rättas verld är handlingens verld¹.

Johdanto

Unohdettu valtiomies

”Lahjakas talous- ja hallintomies”²; joka ”oli monessa suhteessa sen uuden suunnan viitoittajana, joka vuosisadan vaihteessa pääsi alkuun maan talous- ja yhteiskuntapolitiikassa”³ ”Bobrikovin hävitystyön muurinmurtaja, jonka lahjakkaan, tahdonvoimaisen ja häikäilemättömän onnenonkijan luonteen päällimmäisiä ominaisuuksia ovat vallanhimo ja kyynisyys.”⁴ Tässä on kaksi eri näkökulmaa senaattori Waldemar Enebergiin. Hän oli keskeinen (vanha)suomalaisen puolueen toimija 1870-luvulta ensimmäiseen sortokauteen, mutta nyttemmin hänet on lähes täysin unohdettu.

Waldemar Enebergistä ei ole laadittu laajempia tieteellisiä tutkimuksia huolimatta siitä, että hän oli aikanaan hyvinkin tunnettu poliitikko.⁵ Hän on jäänyt vähemmän muistetuksi

¹ Waldemar Eneberg, *Om luxuria och impetus*. JFT 1868 (1870), s. 53–67. Kiitän FT Marianne Koskimies-Envallia ja professori emeritus Urpo Kangasta avusta kirjoituksen lähteiden etsimisessä ja professori Jukka Kekkonen käsikirjoituksen kommentoinnista. Haluan tällä kirjoituksellani myös muistaa entistä kollegaani lainsäädäntöneuvos, dosentti Markku Tyynilää, jolta olen saanut paljon oppia Waldemar Enebergin roolista senaatin ja sen lainvalmistelukunnan historiassa. Eneberg onnistui pelastamaan senaatin lainvalmistelukunnan Bobrikovin lakauttamisaikeilta, minkä ansiosta lainvalmistelukunta seuraajineen saattoi jatkaa olemassaoloaan aina Sipilän hallituksen päättämään oikeusministeriön vuoden 2019 organisaatiouudistukseen saakka.

² Markku Tyynilä, Eneberg, Waldemar, Suomen kansallisbiografia 2, SKS 2003, s. 584–586, 584.

³ A. Osw. K[airamo], Eneberg, Waldemar. Kansallinen elämäkerrasto. WSOY 1927, s. 572–574, 574.

⁴ Svarta boken. Förstörelseverkets handläggare. Politisk svartbok för finska medborgare. London 1902. [Siteerauksen suomennos NJ]. Svarta boken oli ns. Kagaalin (kirjoittajanaan Rafael Lindqvist) julkaisema häväistyskirja poliittisista vastustajistaan. Siinä on lyhyen elämäkerran jälkeen embleemillä ilmaistu kunkin asianomaisen ansaitsema kohtalo; Eneberg sekä muun muassa prokuraattori Eliel Johnsson (Soisalon-Soininen) oli kuoleman ansaitsevana merkattu hirttosilmukalla. Soisalon-Soinisen kohdalla kehoitus toteutui, kun Lennart Hohenthal murhasi tämän helmikuussa 1905. Markku Tyynilä julkaisi oikeusministeriön Haaste-lehden numerossa 2/2009 pienen kirjoituksen Eneberg ja ”Musta Kirja” (verkkojulkaisuna osoitteessa <https://www.haaste.om.fi/fi/index/leh-tiarkisto/haaste22009/historiaenebergjaquotmustakirjaquot.html>).

⁵ Waldemar Eneberg esiintyy muun muassa fennojen illanistujaisissa Aarno Karimon Kumpujen yöstä -teoksen III osassa (toinen painos, WSOY 1959, s. 257) ja Arvid Järnefeltin Vanhempieni romaanissa (II nide, Alexander ja Elisabeth Suomessa, WSOY 1929, s. 171 ja 279). Ruotsissa ja Ranskassa vaikuttaneen ja ranskaksi kirjoittaneen kirjailija Hilma Pykkäsen romaanin Senator Sorvari (öfvers. från förf.:s manuskript af Ernst Lundqvist, Stock-

kuin pikkuveljensä Karl Fredrik Eneberg, jota pidetään Suomen ensimmäisenä assyriologina.⁶ Runoilijanakin tunnettu Karl Fredrik Eneberg kuoli hämärissä olosuhteissa Mosulissa vuonna 1876. Tärkeimmät julkaistut lähteet Waldemar Enebergin elämäntyöstä ovat hänen ystävänsä A. Osw. Kairamon (Kihlman) kirjoittama esitys Kansallisessa elämäkerrastossa sekä sitä laajentava Markku Tyynilän kirjoitus Kansallisbiografiassa. Waldemar Enebergin poika Eero Kivikataja julkaisi vuonna 1961 yksityiseen kirjeenvaihtoon ja päiväkirjoihin perustuvan teoksen Sortovuosien tapahtumia, jossa Eneberg on keskeisessä asemassa.⁷

Aki Rasilainen on väitöskirjassaan Oikeudellinen argumentointi politiikassa: suomalaisen legalismin poliittinen historia⁸ kiinnittänyt huomiota siihen, että jälkimaailma on pitänyt niin sanottujen perustuslaillisten (nuorsuomalaisten ja ruotsalaisten) ja myöntäväisyysmiesten (vanhasuomalaisten) välistä kiistaa legalismin ja ei-legalismin välisenä. Paasikivi selitti muistelmissaan näiden leirien eroja sillä, että edellisten johtomiehet olivat voittopuolisesti lakimiehiä ja jälkimmäisten historioitsijoita.⁹ Kuitenkin myös myöntäväisyysmiehillä oli vankat oikeudelliset perusteet toiminnalleen, kun taas perustuslaillisten laillisuusaate oli valikoivaa ja välillä voimassa olevan oikeuden kannalta ongelmallista.¹⁰

Rasilainen huomauttaa, että perustuslaillisen sortovuosikirjallisuuden leimaamaan historiatietoisuuteen ei ole noussut se seikka, että ajan johtava valtiosääntötuntija professori

holm 1913) lahjakas, häikäilemätön ja vallanhimoinen nimihenkilö fennomaanisenaattori Sorvari lienee fyysisen hahmon, luonteenkuvauksen ja varsinkin helmikuun 1899 tapahtumien osalta pitkälti Waldemar Enebergin esikuvan mukaan hahmoteltu. Romaanin naissankarin, svekomaanitoimittajaan rakastuvan Sorvarin tyttären Katrin, fyysiset piirteet näyttävät suoraan perustuvan Waldemar Enebergin Gisela-tyttäreeseen.

⁶ Sanna Aro, Eneberg, Karl Fredrik. Kansallisbiografia 2, SKS 2003, s. 583–584. Ks. myös pienoiselämäkerta Eliel Aspelin-Haapkylä, Muoto- ja muistikuvia III. Otava 1914, siteerattu Project Gutenberg, December 5, 2015, [ebook #50610], jakso Karl Fredrik Eneberg. Jörn Donner on käsitellyt K. Fr. Enebergiä tämän ja isoitäinsä Minnette Munckin (myöh. Donner) suhdetta kuvaavassa teoksessa Kärlekens ingenmansland (suom. Minnetten rakkaus). Schildts 2002.

⁷ Eero Kivikataja, Sortovuosien tapahtumia. Omakustanne, Helsinki 1961.

⁸ Aki Rasilainen, Oikeudellinen argumentointi politiikassa: suomalaisen legalismin poliittinen historia. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2004. Väitöskirja perustuu tältä osin artikkeliin Oikeudellinen argumentointi politiikana. Perustuslainvastaisten säädösten promulgointi 1899–1901 ja legalistinen historiatietoisuus. Lakimies 8/2001, s. 1272–1289.

⁹ Juho Kusti Paasikivi, Paasikiven muistelmia sortovuosilta. Toinen painos. WSOY 1986, s. 39.

¹⁰ Perustuslaillisten valikoivasta legalismista olivat esimerkkejä prokuraattori Soisalon-Soinisen murhan puolustelu (mm. P. E. Svinhufvud) sekä murhaaja Hohenthalin kuolemantuomion puolesta äänestäneiden Turun hovioikeuden jäsenten (E. Falck ja A. W. Rosberg) pahoinpitely – jälkimmäinen sairaalakuuntoon – Turun ruotsinkieliseen herrasväkeen kuuluneen väkijoukon toimesta suurlakon aikana lokakuun lopulla 1905. Kivikataja 1961, s. 168 ja 190–191. Paradoksaalisesti poliittisen väkivallan kehityksessä Suomessa on nähtävissä selkeä jatkumo perustuslaillisuudesta aktivismin kautta vuoden 1918 terroriin ja 1930-luvun alkuvuosien väkivaltaisuuksiin. Tämän jatkumon ensimmäisenä ilmenemänä voinee pitää nuorsuomalaisen konsuli Eugen Wolffin ”ojan toiselta puolen” kirjoittamaa tunnettua kirjettä Waldemar Enebergille (12.7.1900). Kirjeessä uhattiin peitellysti kielimanifestin puolesta äänestäneitä senaattoreita väkivallalla: ”Näiden pelkurien ja kunnioitettavien kansalaisten välillä maassa on kaivettava niin leveä ja syvä oja, ettei sen yli kuulu ystävyuden eikä sukulaisuuden ääni.” Wolff penäsi myöntäväisyyspoliitikkojen vastuuta ”siinä tapauksessa, että yksityiset kansalaiset, jotka ovat pettyneet odotuksessaan, katsovat että heidän on pakko tarttua puukkoihin tai muuhun raivatakseen pois ainakin muutamia Bobrikoffilaisia”. Kirje on siteerattu suomennoksena muun muassa Kivikatajan em. teoksessa (Kivikataja 1961, s. 38–39).

Robert Hermanson oli vahvistanut kielimanifestin julkaisemisen yhteydessä perustuslainmukaiseksi sen, että senaatti julkaisi (promulgoi) perustuslain vastaisessa järjestyksessä syntyneet hallitsijan päätökset. Hermansonin tästä senaatille kesällä 1900 antama lausunto julkistettiin Kivikatajan kirjassa.¹¹

Hermansonin tuolloin esittämän oikeudellisen lähestymistavan varaan Waldemar Eneberg ja häntä seurannut senaatin enemmistö olivat perustaneet toimintalinjansa jo helmikuun manifestin julkaisemisen yhteydessä.¹² Myöntyväisyysuunnan juridinen argumentointi on sinänsä aina ollut tiedossa,¹³ mutta perustuslaillisten ”silmälasiin” kautta asioita tarkasteleva historiantutkimus on sen sivuuttanut. Tämä ehkä sen vuoksi, että myös myöntyväisyysuunta piti Venäjän toimia lainvastaisina. Kahden leirin oikeudellisten tulkintojen ero koski siten suomalaisten valtioelinten ja virkamiesten oikeudellisia oikeuksia ja velvollisuuksia tällaisessa normiristiriitatilanteessa, ei sinänsä keisarin toimien perustuslainvastaisuutta. Molemmat leirit katsoivat, että suuriruhtinaskuntaa tuli hallita Aleksanteri II:n sanoin ”perustuslaillisen monarkian”, siis rajoitetun hallitsijanvallan, pohjalta.¹⁴ Helmikuun manifesti ei ollut kummallekaan suuntaukselle voimassa olleen konstitutionaalisen tilanteen kodifioimista vaan jo sanamuotonsakin perusteella määrätietoinen yritys muuttaa sitä.¹⁵

Tutkimuksellisesti vanhasuomalaisten valtio-oikeudellinen argumentaatio ei ole saanut historioitsija J. R. Danielsson-Kalmarin 1890-luvun suomalais-venäläisessä debatissa esittämiä kantoja lukuun ottamatta osakseen laajemmalti huomiota. Muutoin vanhasuomalaisista juristeista jälkimaailma on muistanut lähinnä rikosoikeustieteilijä Jaakko Forsmanin, mutta Enebergin ohella myös muiden keskeisten vanhasuomalaisten juristien, kuten D. W. Åkermanin, Isak Fellmanin, Eliel Soisalon-Soinisen, E. A. Forssellin ja Valde Hirvikannan (Gunnar Waldemar von Hellensin), osaksi on jäänyt tutkimuksellinen katve ja unohdus.

¹¹ Hermanson oli 27.6.1900 kuultavana senaatin valiokunnassa, joka pohti kielimanifestin julkaisemisesta kielitaytymistä. Lausumaa siteerataan Kivikatajan teoksessa (Kivikataja 1961, s. 30–31). Esittelijäsihteeri E. A. Forssellin alkuperäinen muistiinpano Hermansonin puheenvuorosta on Kansalliskirjaston (KK) Eneberg-suvun kokoelmassa Coll.50.1.

¹² Rasilainen 2004, s. 50, viite 34. FT Marianne Koskimies-Envallin tiedonannon (sähköposti kirjoittajalle 3.5.2019) mukaan Eero Kivikatajan päiväkirjojen välissä on lappu, jossa kerrotaan muun muassa, että ”Prof. Puntila oli esittänyt, että 1) S. Historiallinen Seura avustaisi [Sortovuosien tapahtumia -teoksen] painatusta, mutta johtokunta ei ollut suostunut. Jutikkala, Renvall, Tuominen jne. vastustivat, 2) Eino S. Suolahti ensin lupasi, että W.S. kustantaisi kirjan, mutta myöh. hän kielsi, vedoten S. Historiallisen Seuran johtohenkilöihin, 3) Kirja, jonka itse kustansin, sai verrattain hyvän arvostelun eräissä päivälehdissä. 4) Eräät professorit vastustivat sen hankkimista yliop. hist. Seminaarikirjastoon.” Rasilaisen mainitsema unohdus historiatietoisuudessa näyttää siten olleen osittain myös tietoista.

¹³ Ks. esim. Joh. Rich. Danielson, Mihin suuntaan? Nemon mietteiden johdosta. WSOY 1901, s. 39–40.

¹⁴ Aleksanteri II mainitsi vuoden 1863 valtaistuinpuheessaan (18.9.1863) *pysyttävänsä* [kursivointi NJ] perustuslaillisen monarkian. Puheen teksti ks. https://www.eduskunta.fi/FI/naineduskuntatoimii/julkaisut/Documents/ekij_8+2006.pdf. Ks. yleisesti Soikkasen ja Rasilaisen artikkelit teoksessa Taistelu autonomiasta. Perustuslait vai itsevaltiut? Edita 2009.

¹⁵ Esim. G. Z. Yrjö-Koskinen luonnehti kirjeessään Waldemar Enebergille 20.7.1902 helmikuun manifestia hallitsijan tekemäksi ”vallankaappaukseksi” (coup d’État). KK:n Eneberg-suvun kokoelma Coll.50.2. Näin ollen myöntyväisyysuunnan edustajilta ei olisi löytynyt ymmärrystä Osmo Jussilan ja Matti Klingenin Suomen perustuslaillisesta asemasta esittämille tulkinnoille.

Markku Tyynilän mukaan Waldemar ”Enebergin tragedia oli, ettei hän saanut käyttää lahjojaan ja näkemyksiään vanhentuneen hallinnon uudistamiseen vaan joutui ryvettämään itsensä myöntävyyksiensä taktiikan johtajana routavuosien senaatissa”.¹⁶ Tämä Enebergin uran viimeinen katkera osuus oli kuitenkin johdonmukainen päätös pitkälle juristitaustaisen fennomaanipoliitikon taipaleelle. Hänelle oikeus ja lainsäädäntö olivat väli-neitä yhteiskunnan tietoiseksi muuttamiseksi ja saivat siten erilaisen merkityksen kuin la-kien ”pyhyttä” ja Ruotsin oikeudellista perintöä korostaneilla perustuslaillisilla. Seuraa- vassa kuvataan tätä taivalta.

Sukutausta ja perhe

Waldemar Eneberg syntyi 6.1.1840 Närpiössä, missä hänen isänsä Isak Reinhold Eneberg, myöhempi Kokemäen kirkkoherra, toimi tuolloin sijaiskirkkoherrana ja sittemmin kappalaisena.¹⁷ Enebergin suvun perustaja oli muuttanut Ruotsista Poriin 1600-luvulla. Sen jäl- keen suvussa oli kolmessa polvessa kirkkoherroja. Pappissäädyn ohella sukupiirissä oli myös juristeja, kuten Isak Reinhold Enebergin veli Erik Gustav Eneberg (1794–1852). Hän väitteli Turussa filosofian tohtoriksi (1815) ja Uppsalassa molempien oikeuksien tohtoriksi (1818) ja toimi sen jälkeen Turun hovioikeudessa.¹⁸

Waldemar Enebergin äiti Fredrika Lovisa (1810–1870) kuului puolestaan vapaaherralli- seen von Knorring -sukuun. Waldemar avioitui vuonna 1875 serkkunsa Märtha Viktoria T[h]orborg von Knorringin (1853–1913) kanssa. Märthan isä kihlakunnantuomari vapaa- herra Sebastian von Knorring oli Waldemar Enebergin eno.¹⁹ Waldemar ja Märtha saivat yhteensä kahdeksan lasta.²⁰

¹⁶ Markku Tyynilä, Senaatti. Tutkimus hallituskonselji-senaatista 1809–1918. VAPK-kustannus 1992, s. 298.

¹⁷ Närpiön seurakunta kuului Turun piispan palkkausseurakuntiin. Eliel Aspelin-Haapkyllän mukaan Isak Rein- hold Enebergin perhe oli hyvissä varoissa, koska Närpiö oli seurakuntana rikas ja Enebergeillä oli myös perittyä varallisuutta. Perhe ei monien pohjalaisten pappisperheiden tapaan kuulunut heränneisiin, eikä sillä ollut tähän liittyvää kosketusta rahvaaseen, vaan sen elintapa oli pikemminkin säätyläisperheelle tyypillinen. Aspelin-Haap- kylä 1914, jaksot Karl Fredrik Eneberg, osa I.

¹⁸ Ks. biografisen aineiston kansi KK:n Eneberg-suvun kokoelmassa Coll.50.1. Historian ironiana voi pitää, että hovioikeuden asessorina E. G. Eneberg olisi vuonna 1839 tuominnut veljenpoikansa Waldemarin idoliksi aika- naan nousevan dosentti J. W. Snellmanin ankarampaan rangaistukseen virkavelvollisuuksien rikkomisesta kuin Turun hovioikeuden enemmistö. Ks. <http://snellman.kootuttekset.fi/fi/dokumentit/oikeudenkäyntipöytäkir- jat-maisteri-dosentti-johan-wilhelm-snellmania-vastaan>.

¹⁹ Waldemar ja Märtha Enebergin yhteiset isovanhemmat olivat kapteeni Johan Fredrik Ludvig von Knorring (1766–1826), jonka vuonna 1720 aateloitu suku immatrikuloitiin Suomen ritarihuoneeseen 1818 vapaaherralli- sena sukuna n:o 9, ja tämän puoliso Catarina Lovisa Wittfooth (1789–1858). Waldemar Enebergin eno ja Märtha Enebergin isä Sebastian von Knorring (1815–1903) toimi alioikeustuomarina eri viroissa, viimeiseksi Jääsken kihlakunnan tuomarina. Suomen ritarihuoneessa on ollut kaksi muutakin (von) Knorring -nimistä sukua.

²⁰ Lapsista kolme kuoli parin viikon sisällä tulirokkoon vuonna 1885. Perheen ainoa aikuisiän saavuttanut poika Eero Sebastian Kivikataja (1882–1973) oli pitkän virkamiesuran senaatissa ja valtioneuvostossa tehnyt juristi. Hän solmi avioliiton Eeva Yrjö-Koskisen kanssa vuonna 1914. Tyttäristä Gisela (1877–1952) – tämän artikkelin kirjoittajan isoisoäiti – avioitui filosofian tohtori, tod. valtioneuvos Otto Savanderin (1906 alkaen Otto Sarvi) kanssa. Savander toimi 1903–05 Oulun läänin kuvernöörinä ja 1916–1917 maanmittaushallituksen ylitirehtö-

Nuori fennomaani

*Yhtä minä sentään varmasti luulen ja toivon, – – että minä lujasti ja uskollisesti olen pitänyt kiinni niistä periaatteista, jotka me nuoruuden päivinä olemme vastaan ottaneet meidän suurelta opettajaltamme, meidän kaikkien oppi-isältämme Johan Wilhelm Snellmanilta.*²¹

Waldemar Eneberg Snellmannin oppilaana ja Yrjö-Koskisen asemiehenä

A. Osw. Kairamon mukaan ”E[nebergissä] meni manalle viimeinen huomattava suomenmielisten johtomies, joka itse ruotsinkielisistä piireistä lähteneenä ainoastaan vaillinaisesti ja vastahakoisesti käytti suomen kieltä”.²² Waldemar Enebergin sukutausta liitti hänet Pohjanmaalla vietetyistä kasvuvuosista huolimatta Vehmaalle, Taivassaloon ja Turkuun, missä hän päätti Vaasan lukiossa aloitetun koulunkäyntinsä Turun kymnaasissa. Suomalaisuusliikkeen ensimmäisten sukupolvien edustajat olivat lähes aina äidinkieleltään ruotsinkielisiä. Enebergin kasvuolosuhteet umpiruotsalaisessa Närpiössä sekä Turun ympäristön säätyläispiireissä olivat poikkeuksellisen vapaita kaikesta kosketuksesta suomen kieleen. Siksi onkin mielenkiintoista arvioida, mitkä vaikuttimet saivat Enebergin omistamaan elämänsä suomalaisuuden edistämiseksi ja kasvattamaan lapsensa suomenkieliseksi, vaikka omakohtainen kielenvaihto ei yrityksistä huolimatta onnistunutkaan.²³ Vastaus kysymykseen löytynee sukupolvikokemuksesta eli siitä toveripiiristä, johon hän päätyi aloittaessaan opintonsa Helsingissä 1858.²⁴

1850-luvun loppu ja 1860-luvun alku olivat Aleksanteri II:n valtaannousun aikaansaaman olojen vapautumisen vuoksi myös kiihkeän opiskelijaelämän ja -politiikan aikaa. Tuolloin kiteytyivät kilpaileviksi poliittisiksi ryhmiksi Snellmannin ja G. Z. Forsmanin po-

rinä. Alun perin Päivälehdessä nuorsuomalaiseen piiriin kuuluneen Savanderin (Sarven) elämästä ks. Martti Siro, Maanmittari kuvernöörinä teoksessa Aarre Terho (toim.), MIL 100 vuotta. Maanmittausinsinöörien liitto 1990, s. 120–128. Hän joutui helmikuun vallankumouksen jälkeen luopumaan maanmittaushallituksen ylitirehtöörin virastaan ja teki itsemurhan syyskuussa 1917. Muista tyttäristä Ilma Louise (1889–1973) avioitui taloustieteilijä Paavo Korpisaaren (s. Roschier) kanssa ja Ellen (Elli) Margareta (1885–1914) oli naimisissa maanviljelijä Viktor Ekstamin kanssa, kun taas Riitta (1887–1963) jäi naimattomaksi.

²¹ Waldemar Enebergin oletettavasti 60-vuotisjuhlassaan pitämän suomenkielisen kiitospuheen päiväämätön konsepti. KK:n Eneberg-suvun kokoelma Coll50.2.

²² Kairamo 1927, s. 574.

²³ Eneberg suoritti ylioppilastutkinnossaan suomen kielen kokeen arvosanalla ”berömliga insikter”. Pohjalaisessa osakunnassa hän puolusti 1860-luvulla suomen kelvollisuutta oikeuskieleksi. Ks. K. V. Holma, Piirteitä n.k. illegaalisen Pohjalaisen osakunnan elämästä. Historiallinen aikakauskirja 1907 N:o 6, s. 221–233, 231–232.

²⁴ Eneberg jatkoi Helsingissä jo Turun kymnaasissa alkanutta tapaansa jakaa kortteerinsa koulutoverinsa Josef Julius Wecksellin kanssa. Myöhemmin mukaan liittyi pikkuväli Karl Fredrik. Ks. Arvid Mörne, Josef Julius Wecksell. En studie. Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland, LXXXIX. Svenska litteratursällskapet i Finland 1909, s. 29 ja 124; Arvid Mörnen kirje Märtha Enebergille 28.12.1904, KK:n Eneberg-suvun kokoelma Coll50.4. Myöhemmin Wecksellin sairastumisen jälkeen Waldemar Enebergin kanssa kortteeria jakoi Eliel Aspelin (myöh. Aspelin-Haapkylä), ks. Aspelin-Haapkylä 1914, s. 617.

liittinen fennomania ja sen liepeillä toiminut maltillisempi ”verettömien” suuntaus, Leo Mechelinin liberalismi sekä A. O. Freudenthalin ruotsalaisnationalismin inspiroima svekomania. Enebergin toimintapiiriksi muodostui tuossa vaiheessa vielä illegaalina toiminut pohjalainen osakunta, jonka aktiivisin ryhmittymä muodostui myöhemmin jungfennomaaneina tunnetuista suomalaisuudelle omistautuneista vaikuttajista. Ryhmän aatteellisenä majakkana toimi senaattoriksi noussut professori J. V. Snellman. Tämän kiivas asemies professori G. Z. Forsman (myöhempi senaattori ja vapaaherra Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen) osasi synnyttää suomikiikhon palon siihen osakunnan ydinjoukkoon, johon Waldemar Eneberg kuului. Yrjö-Koskisen ympärille ryhmittyneet jungfennomaanit on esimerkki karismaattisen johtajan ympärille kietoutuneesta poliittisesta sukupolvesta, jonka 1830–40-luvulla syntyneet jäsenet dominoivat (iältään samaan polveen kuuluneiden vastustajiensa kanssa) myöhempää poliittista elämää 1910-luvulle saakka.²⁵

Toisin kuin pikkuveljensä Karl Fredrik ei Waldemar Eneberg tietääkseni koskaan avautunut julkisesti motiiveistaan hylätä ruotsinkielisten säätyläisten valtavirta ja sukutaustansa avaamat lupaavat urakehitysmahdollisuudet²⁶ ja liittyyä G. Z. Forsmanin johtamaan maineel-

²⁵ Suomalaisen poliittisen sukupolvitutkimuksen klassikko on Matti Virtasen Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka (SKS 2001), jossa laajalti käsitellään jungfennomaaneja esimerkkitapauksena, s. 86–102. Jungfennomaanien määrätietoista ja välillä häikäilemätöntä murtautumista älykköryhmästä kansanliikkeiden sateenvarjoksi ja valtiolliseksi puolueeksi kuvataan teoksessa Ilkka Liikanen, Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty. SKS 1995. Yrjö-Koskisen suhteesta kymmenisen vuotta nuorempaan kannattajajoukkoonsa ks. Rafael Koskimies, Nuijamieheksi luotu. Yrjö Koskisen elämä ja toiminta vuosina 1860–82. Otava 1968, s. 178–184. Fennomaaniopiskelijoiden ydinryhmään kuuluivat Waldemar Enebergin lisäksi Jaakko Forsman, J. W. Cronström, W. Calamnius ja C. G. Svan. K. F. Ignatiuksen Enebergistä laatimassa pienoiselämäkerrassa pidetään Enebergin fennomaniaa lähimmän toveripiirin vaikutuksena. Ks. Kansallisarkiston (KA) C5 10 K. [E.] F. Ignatiuksen kokoelma, kansio 8, päivämätön Enebergin pienoiselämäkerta, joka on ilmeisesti aloitettu tammikuussa 1903 mutta lopetettu vuoden 1904 lopulla tai 1905 eli Enebergin, Bobrikovin ja von Plehven kuolemien jälkeen. Muita toveripiirin fennomaaniopiskelijoita olivat K. F. Eneberg, Nils Isak Fellman, Otto Donner, K. F. Ignatius ja Eliel Aspelin [-Haapkylä], ks. esim. Harri Holma, Karl Fredrik Eneberg – orientalisti ja assyriologi. Joukahainen 14. 1913, s. 69–129, 72. Pohjalaisen osakunnan aloittaessa uudelleen toimintansa vuonna 1868 osakuntien toimintakiellon (1852–1868) päätyttyä Yrjö-Koskinen valittiin sen inspektoriksi ja aloituspäivällisillä juhlapuheen pitänyt Waldemar Eneberg totesi tämän osoittavan osakunnan liittymistä Yrjö-Koskisen kielipoliittiseen rintamaan. Ks. Y. O. Ruuth, Pohjalaisen osakunnan toiminnasta vuosina 1868–1870. Joukahainen 14. 1913, s. 200–218, 204.

²⁶ Eero Saarenheimo, Suomalaisuutta rakentamassa. Helsingin Suomalainen Klubi 1876–1976. Helsingin Suomalainen Klubi 1976, s. 34. Saarenheimo viittaa teoksessaan, että fennomaniaa pidettiin tuolloin suurena riskinä urakehityksen kannalta. Aikalaisnäkemys oli siis ristiriidassa sen esimerkiksi Heikki Ylikankaan puolustaman teorian kanssa, että fennomaaniksi ryhdyttiin karrieristisistä motiiveista. Ylikankaan käsityksiä seuraa myös Jorma Selovuori artikkelissaan Virkamiehet ja lojaalisuus – kohti ”sortovuosia”, s. 187–197 teoksessa Jorma Selovuori (toim.), ...Vaikka voissa paistais – Venäjän rooli Suomessa. Juhlakirja professori Osmo Jussilalle 14. maaliskuuta 1998. WSOY 1998, s. 197. Enebergin kaltaiselle säätyläistaiselle fennomaanille ruotsalaisuus olisi kuitenkin ollut 1870–1890-luvulla urakehityksen kannalta varmempi vaihtoehto. Enebergin papereista käy myös ilmi, kuinka suuria vaikeuksia myöntöväisyyssenaatilla oli löytää seuraajia eronneille tai erotetuille virkamiehille. Virkamieskunnan suomalaistuminen oli sinänsä fennomanian alkuperäinen tavoite, ja vuoden 1902 kieliasetus ja suomenkielisen oppikoululaitoksen laajeneminen johtivat tähän vääjäämättä 1900-luvulla. Helsingin Suomalainen Klubi syntyi vuonna 1876 fennomaanien seurustelufoorumiksi toimien aluksi myös valtiopäivämiesklubina. Waldemar Eneberg kuului klubin perustajajäseniin, ks. J. E. Salomaa, Helsingin Suomalainen Klubi 1876–1926. Otava 1926, s. 121.

taan epämääräiseen radikaalien joukkoon. Karl Fredrik Eneberg selitti puheessaan pohjalaisessa osakunnassa vuonna 1868 fennomaaniksi kääntymisensä motiiviksi skandinavismiin ja ruotsalaisuuteen kohdistuneen syvän henkilökohtaisen pettymyksen. Sen oli synnyttänyt Ruotsin passiivisuus Preussin ja Tanskan välisessä sodassa. Tämä oli herättänyt hänessä näemyksen, jonka mukaan Suomi ei voinut jatkaa kulttuurisesti osana ruotsalaisuutta, vaan sen oli etsittävä tulevaisuutensa kansan valtaenemmistön kielestä ja kulttuurista.²⁷

Waldemar Enebergin opiskeluaika, aluksi filosofian maisterin tutkintoa varten ja sen jälkeen molempien oikeuksien kandidaatin tutkintoa varten, oli tyypillistä opiskelija-aktiivisten elämää. Hän muun muassa päätyi vuonna 1864 jungfennomaanien ruotsinkieliseksi äänenkannattajaksi hankitun Helsingfors Tidningarin päätoimittajaksi yhdessä Otto Donnerin kanssa.²⁸ Uuden Suomettaren nekrologissa aikanaan Eneberg arvioitiin kansallismielisten opiskelijoiden jyrkimpiin kuuluneeksi johtajaksi.²⁹ Yrjö-Koskisen poliittisen linjan päättäväinen toteuttaminen eri foorumeilla muodostuikin Waldemar Enebergille elämäntehtäväksi, joka jatkui Yrjö-Koskisen kuoleman (vuonna 1903) jälkeenkin.

Kairamon mukaan Eneberg ”oli suurilahjainen ja voimakas persoonallisuus, vapaa kaikesta doktrinäärisuudesta, erinomainen kynänkäyttävä ja terävä ihmistuntija. – – Elämän suuret vastoinkäymiset eivät häirinneet hänen leveää hyväntuulisuuttaan [enempää] kuin ympäristön häneen kohdistamat hyökkäyksetkään. Toisinajatteleva huomasi hänet ankaraksi, välistä ylimieliseksi, mutta ei koskaan katkeraksi tai hätääntyneeksi vastustajaksi. Pieniä heikkouksiaan hän ei yrittänyt peitellä.”³⁰ Kielteisemmän kuvan Enebergin persoonasta esittää hänen sukulaisensa ja poliittinen kilpailijansa K. F. Ignatius. Ignatius moittii Enebergin hillitöntä ja aggressiivista luonnetta, puutteellista kielitaitoa, tuhlaavaisuutta, liiallista alkoholinkäyttöä ja huonoja pöytätapoja. Viimeksi mainittuun liittyy tunnettu Jaakko Forsmanin nimiin laitettu sutkautus siitä, että Eneberg söi senaattorin valtakirjansa etuilllessaan voileipäpöydässä Suomen uuden kenraalikuvernöörin van Heydenin ensimmäisillä päivälisillä. Ignatius myös vihjaa, että Enebergin myöntyväisyyspolitiikan tiedostamaton motiivi

²⁷ Julkaistu painettuna Holman kirjoituksen (viite 25) liitteenä 1. mas., s. 110–115. Puheen käsin kirjoitettu kopia (”Farbror Karl Fredriks tal”) on Eero Enebergin (Kivikatajan) arkistossa olevassa ”Muistojen kirja 1904:ssä”, KA:n Eero Kivikatajan arkiston kotelo C-5 9/1. Eliel Aspelin-Haapkyllän selostus ja analyysi puheesta, ks. Aspelin-Haapkyllä 1914, jaksot Karl Fredrik Eneberg, osa I *in fine*.

²⁸ Uusi Suometar 9.6.1904; Matti Klinge, Ylioppilaskunnan historia. Osa 2, vuodet 1853–1871: Kansalaismielen synty. Helsingin ylioppilaskunta 1978, s. 157–159, 171–172, 174 ja 182. Waldemar Eneberg näyttää jo tuolloin profiloituneen ”snellmanilaisen” myöntyväisyyden kannattajaksi ja vastustaneen Venäjän vastaisia provokaatioita.

²⁹ Uusi Suometar 9.6.1904. Albert Edelfelt valittikin äidilleen kirjeessään Pariisista 10.7.1874 Waldemar Enebergin fennomaanisesta kiihkoilusta, ks. <http://edelfelt.sls.fi/brev/76/paris-d-10-juli-1874/>.

³⁰ Kairamo 1927, s. 574. ”Pienet heikkoudet” lienevät liittyneet pöydän ja seurustelun nautintoihin, mistä on mainintoja Saarenheimon ja Salomaan Helsingin Suomalaisen Klubin historiikeissa. Järnefeltin kuvauksen mukaan (emt. s. 279) fennojen tapaamisissa ”oli pääkukkona tuo taipuisa, sulavasti puheleva, iloinen, lihava, mehevästi tupakkayskäinen Eneberg”.

olisi ollut tämän kroonisesti huonon henkilökohtaisen taloudellisen tilanteen aiheuttama riippuvuus senaattorin palkasta.³¹

Juridiset kirjoitukset

Waldemar Eneberg valmistui filosofian maisteriksi vuonna 1864 sekä molempien oikeuksien kandidaatiksi vuonna 1869 ja sai varatuomarin arvon vuonna 1870. Hän pyrki alun perin akateemiselle uralle tähtäimessään kameraali- ja politiaalainopin sekä valtio-oikeuden professorin virka.³² Kilpahakijan, tohtorin arvon jo saavuttaneen Leo Mechelinin, pidettyä syksyllä 1873 suomenkielisen näyteluennon Eneberg peruutti hakemuksensa. Mechelin nimettiin virkaan vuonna 1874.³³ Akateemisten haaveiden rauettua Enebergin painettu kirjallinen tuotanto jäi määrällisesti vaatimattomaksi: se rajoittui viiteen Juridiska föreningens tidskriftissä (JFT)³⁴ 1860–80-luvulla julkaistuuun kirjoitukseen.

Enebergin oikeustieteellinen mielenkiinto suuntautui aluksi rikosoikeuteen. Hän suoritti kandidaattitutkintonsa hyvin arvosanoin, ja laudaturtutkielma *Om luxuria och impetus* julkaistiin JFT:ssä.³⁵ Professori Ehrströmin kerrotaan suositelleen tätä tekstiä malliksi hyvästä lainopillisesta tutkielmasta.³⁶ Eneberg analysoi kirjoituksessaan oppihistoriallisesti ja käsitteellisesti tahallisuuden ja tuottamuksellisuuden välimaastoon sijoituvia oikeuskäsitteitä *impetus* (pikaistus) ja *luxuria* (välinpitämättömyys). Enebergin akateemiset jatkohaaveet suuntautuivat kuitenkin julkisoikeuteen, ja hän teki vuosina 1872–73 konsistorin stipendillä opintomatkan Ruotsiin, Saksaan ja Ranskaan. Enebergin matkakertomuksen ensimmäinen, Uppsalaa ja Berliiniä koskeva osuus julkaistiin vuonna 1873 otsikolla *Fattigvård och hemortsrätt i Sverige och Tyskland*³⁷. Eneberg selostaa Ruotsin ja Saksan köyhäinhuoltolainsäädäntöä ja siihen liittyen huoltovelvollisen kunnan tai alueen määrittävää kotipaikkasääntelyä. Hän vastusti kirjoituksessaan köyhäinhuollon perustelemista kristillisellä

³¹ K. [E.] F. Ignatiuksen omaelämäkerta 1837–1909, suomentanut Jaana Palanterä 2001–2003, moniste, KA C5 10 K. F. Ignatiuksen kokoelma, kansio 8 sekä samassa kansiossa oleva Waldemar Enebergin pienoiselämäkerta. Hugo Pipping kiinnittää tältä osin huomiota siihen, että Ignatius kirjoitti muistelmansa erottuaan senaatista ja rikottuaan välinsä vanhasuomalaisten ystäviensä kanssa. Hugo E. Pipping, Kultakannan turvissa. Suomen Pankki 1878–1914 (suom. Kimmo Kara). 1969, s. 320. Aspelin-Haapkylän päiväkirjasta käy ilmi, että Ignatiuksen eli Gnatten asema Yrjö-Koskisen, Enebergin ja muiden vanhasuomalaisten silmissä oli ongelmallinen jo ennen tämän siirtymistä perustuslaillisten riveihin vuonna 1900. Ks. Eliel Aspelin-Haapkylä, Kirovuosien kronikka. Otteita professori Eliel Aspelin-Haapkylän päiväkirjasta vuosilta 1905–1917. SKS 1980, s. 174.

³² Nekrologi, Suomen Wirallinen Lehti, 9.6.1904, N:o 131.

³³ Th. Rein, Leo Mechelinin elämä. Otava 1915. Siteerattu Project Gutenberg August 14, 2017 [eBook #55355], III luku, loc 510.

³⁴ Eneberg oli vuosina 1876–1881 yhdistyksen sihteeri ja vuosina 1878–1891 sen keskushallituksen jäsen.

³⁵ Ks. ed. alaviite 1.

³⁶ Ks. Enebergistä sortovuosina laadittu häväistyskirjoitus, Uttalanden rörande Finland no 29, 15.12.1902, Nimerkki ”F”, Våra nuvarande ”statsmän”. Senator Waldemar Eneberg, 1–2.

³⁷ Waldemar Eneberg JFT 1873, s. 21–38.

laupeudella ja piti sitä yhtenä julkisen vallan perustehtävistä.³⁸

Oikeustieteellisten opintojensa loppuvaiheessa Eneberg sai myös ensimmäisiä oikeudellisia asiantuntijatehtäviään, esimerkiksi toiminnan kirkkolakiehdotuksen tarkastamista varten asetetun komitean sihteerinä (1866).³⁹ Ne viitoittivat hänen myöhempää uraansa Porvoon tuomiokapitulun notaarin (1870), Valtiokonttorin sihteerin (1876) ja johtajan (1880) sekä Suomen Pankin johtokunnan jäsenen (1883) tehtävien kautta senaattoriksi (1891).⁴⁰

Virkamiespoliitikko

Suomalaisen suunnan ikuinen kunnia on se, että se, muistaen Snellmanin oppia ja esimerkkiä, on ottanut yhteiskunnallisen uudistuksen varsinaiseksi ja oikeaksi työalaksensa. Sillä vaikka uudistustyö poliittisella ja muilla lainsäädännön aloilla ei suinkaan ole meille vieras, ja vaikka me myöskin siinä suhteessa olemme tehneet tehtävämme, on se sentään kansan kerrosten yhdistäminen, Suomen kansan yhteensulauttaminen itse-tietoiseksi, valistuneeksi kansaksi, joka ensi sijaan vaatii meidän voimamme.⁴¹

Valtiopäivävaikuttaja

Ennen senaattiin nousua Waldemar Enebergin poliittisen toiminnan päänäyttämönä toimi säätyvaltiopäivien porvarissääty. Enebergillä ei kuitenkaan ollut ruotsalaiseksi puolueeksi pikkuhiljaa yhdistyneiden liberaalien ja svekomaanien hallitsemassa porvarissäädyssä edellytyksiä nousta sellaiseen poliittiseen johtoasemaan, jonka suomalaisen puolueen johtomiehistä saavuttivat Yrjö-Koskinen pappissäädyssä ja Agathon Meurman talonpoikais-säädyssä vuosien 1877–78 valtiopäivillä ja sen jälkeen.⁴² Porvarissäädyssä Eneberg keskittyi vuoden 1872 valtiopäivistä alkaen valiokuntasihteerinä sekä vuoden 1885 jälkeen säädyn suomenmielisen opposition johtavana valtiopäivämiehenä⁴³ ja varapuhemiehenä valtioneu-
loudellisiin kysymyksiin.

Hänen toimintansa valtiopäivillä alkoi vuonna 1872 kunnallisvaliokunnan sihteerinä ja sen jälkeisillä kaksilla valtiopäivillä valtiovarainvaliokunnan sihteerinä. Vuosien 1877–78 valtiopäivien valtiovarainvaliokunta laati Leo Mechelinin johdolla mietinnön valtiovarain

³⁸ Eneberg 1873, s. 25–26.

³⁹ Senaatti asetti 22.1.1866 arkkipiispa Edvard Bergenheimin puheenjohtajaksi komitean tarkastamaan kirkkolakiehdotusta. Waldemar Eneberg toimi komitean sihteerinä. Komitean mietinnön pohjalta valmisteltiin hallituksen esitys kirkkolaki vuodelle 1867 valtiopäiville. Kirkkolaki tuli voimaan vuonna 1869. Eneberg edusti Porvoon tuomiorovastikuntaa ensimmäisessä kirkolliskokouksessa vuonna 1876, ks. Salomaa 1926, s. 121.

⁴⁰ Waldemar Enebergin urasta ja henkilöstä ks. myös Pipping 1969, s. 319–321.

⁴¹ Waldemar Enebergin em. puhe, viite 21.

⁴² Ks. fennomaanien poliittisesta läpimurrosta 1877–1878 valtiopäivillä Liikanen 1995, s. 284–285.

⁴³ Kairamo 1927, s. 573.

tilasta. Se oli ensimmäinen yritys laatia modernien periaatteiden mukainen tulo- ja menoarvio. Kairamon mukaan mietintö oli asiallisesti ja muodollisesti Enebergin ansiota⁴⁴. Mietinnön vaikutuksesta valtiovarain tilaa käsiteltiin aikaisempaa tarkemmin, ja senaatin talousosasto alkoi antaa selvityksiä valiokunnan muistutusten johdosta.⁴⁵

Porvarissäädyn toimintaa vuosina 1870–1900 leimasi äänioikeuskysymys. Porvarissäädyn vaaleissa käytössä olleet varallisuusperusteiset asteikot takasivat ruotsinmielisten ja liberaalien enemmistön säädystä ja jättivät suomenkieliset taka-alalle myös suomalaisenemmistöisissä suurissa kaupungeissa, kuten Tampereella, Viipurissa ja Porissa. Äänestysasteikkoihin kariutui myös Enebergin yritys nousta valtiopäiville Helsingin edustajana vuonna 1881.⁴⁶ Sen sijaan hänen onnistui päästä Lappeenrannan edustajaksi porvarissäätövuosien 1885 ja 1888 valtiopäiville ja Kajaanin edustajaksi vuoden 1891 valtiopäiville.

Eneberg nousi porvarissäädyn varapuhemieheksi mainituilla kolmilla valtiopäivillä ja johti säädyn suomenmielistä oppositiota. Kairamon mukaan hän oli ”sen ehkä ahkerin puhuja, jonka iskevillä ja ytimekkäillä, usein humoristisen mehevillä lausunnoilla oli väitteilyssä huomattava sija”.⁴⁷ Poliittisen vastustajan arvion mukaan Eneberg ”änjtöt på grund af sin kapacitet och ovannämnda bonhomien ett visst avseende äfven inom motpartiet. Skicklig debattör, var han därjemte en framstående utskottsmedlem.”⁴⁸ Valiokunnista Eneberg kuului eri vaiheissa suostunta-, rikoslaki-, toimitus- sekä laki- ja talousvaliokuntaan.

Enebergin vanhasuomalaisen juristinprofiilin näkökulmasta on syytä nostaa esille äänioikeuskysymys. Hän teki vuoden 1885 valtiopäivillä toivomusaloitteen sellaisen lain selityksen antamisesta, jolla olisi vahvistettu käytäntö noudattaa raastuvankokousten äänestysmenettelyä kaupunkien vaaleissa ja torjuttu ruotsinmielisten viranomaisten piirissä syntynyt tulkinta, joka mahdollisti äänestämisen rajoittamattomalla äänisasteikolla.⁴⁹

Seuraavilla vuoden 1888 valtiopäivillä Eneberg teki yhdessä kolmen muun suomenmielisen valtiopäivämiehen kanssa suomenkielisen toivomusaloitteen, jossa pyydettiin, ”että korkeasäätöiset valtiosäädöt kääntyisivät Keisarillisen Majesteetin puoleen alamailla anomuksella siitä, että Hänen Majesteettinsa suvaitsi asettaa komitean, joka saisi toimekseen, tarpeellisia tilastollisia tietoja hankittuaan, tutkia ja ehdottaa, millä tavoin ja missä määräs-

⁴⁴ Kairamo 1927, s. 572.

⁴⁵ Tyynilä 2003, s. 584. Pippingin mukaan Eneberg olisi vuosien 1877–78 valtiopäivien valtiovarainvaliokunnan sihteerinä ”pannut järjestykseen kaikenkirjavan numeromateriaalin, niin että se ensimmäisen kerran alkoi muistuttaa todella budjettia”. Pipping 1969, s. 320.

⁴⁶ Hän sai samoille valtiopäiville äänenenemmistön Savonlinnassa, mutta kun äänestys uusittiin äänestysluettelossa olleen virheen takia, valituksi tulikin liberaalien ehdokas. Ks. Sigurd Nordenstreng, Borgarståndets historia vid Finlands landtdagar 1809–1906 I. Söderströms & Co 1920, s. 236 ja 238–239.

⁴⁷ Kairamo 1927, s. 573.

⁴⁸ Ks. edellä viite 36.

⁴⁹ Borgarståndets protokoll vid Landtdagen i Helsingfors år 1885, I, 186–188. Aki Rasilainen on analysoinut äänisteikkokiistan poliittisia ja oikeudellisia aspektoja artikkeliväitöskirjassaan (ks. viite 8 edellä). Ks. siinä oleva artikkeli Modernin politiikan ja sille ominaisten oikeudellisten argumentaatiotapojen synty – oikeus ja politiikka porvarissäädyn vaalioikeuden sääntelyssä, Rasilainen 2004, s. 57–188.

sä valtion säätämä ja turvaama työväen vakuutus meidän maassa olisi toimeen pantava, sekä tämän komitean suorittamain valmistelutöiden nojalla teettää ja valtiosäädyille esittää lainehdotukset työväen sairauden-, tapaturman- ja vanhuudenvakuutuksesta”. Ehdotuksessa muistutettiin, että oli ”hyvään aikaan ryhdyttävä toimiin näiden vaarain häätämiseksi ja siten yhteiskuntamme perustain vahvistamiseksi”.⁵⁰ Pakolliseen vakuuttamiseen perustuvan sosiaalivakuutusjärjestelmän käyttöönotto alkoi Suomessa tunnetusti vasta vuoden 1917 tapaturmavakuutuslailla.

Enebergin lukuisat puheenvuorot eri valtiopäivillä käsitelivät erityisesti yhtäältä valtiontaloutta ja Suomen Pankkia, toisaalta eri alojen lainsäädännön sisältökysymyksiä. Vuoden 1891 valtiopäivillä Eneberg jätti toivomusaloitteen oppikoulun perustamisesta edustamaansa Kajaaniin, ja myöhemminkin senaattorivuosinaan hän kannatti Kainuun kaltaisten syrjäseutujen olojen parantamiseen tähtääviä hankkeita.

Juutalaisten oleskeluoikeutta koskevassa keskustelussa vuoden 1885 valtiopäivillä Eneberg oli eri linjalla kuin suomalaisen puolueen antisemitistinen valtavirta. Eneberg vastusti talonpoikaissäädyn anomukseen perustunutta lakivaliokunnan ehdotusta, jonka mukaan ruotsinvallan aikaista juutalaisten maassa oleskelun kieltävää lainsäädäntöä olisi sovellettava kirjaimellisesti. Hän totesi näin: ”För min del kan jag inte förena mig om utskottets förslag i denna fråga. Det synes mig att utskottet icke tagit nog hänsyn dels till att gällande lag i frågan är mycket gammal, och tillkommit under andra förhållanden, dels också till det, att en sådan begäran till regeringen skulle innebära en önskan att regeringen skulle med det snaraste och med tvångsmedel utdrifva alla judar ifrån landet, en utväg, som icke synes mig öfverensstämma med finska folkets civilisationsståndpunkt och den humanitet, hvarför vi må önska att erkännande måtte skänkas oss af alla bildade nationer.”⁵¹ Senaattorina Eneberg pyrki vuonna 1895 juutalaisten oikeusaseman järjestämistä koskevalla ehdotuksella näihin sovellettavien rajoitusten kumoamiseen, mutta keisari ei suostunut antamaan senaatin ehdotuksen mukaista esitystä valtiopäivien käsiteltäväksi.⁵²

⁵⁰ Borgareståndets Protokoll vid Landtdagen i Helsingfors 1888, I, 167–171.

⁵¹ Borgareståndets Protokoll vid Landtdagen i Helsingfors 1885, III, 1166. Meurmanin ja Yrjö-Koskisen ja muiden vanhasuomalaisten antisemitismistä ks. Taimi Torvinen, Kadimah – Suomen juutalaisten historia. Otava 1989, s. 33–39, 45–49, 54–58 ja 65–77. Venäläisen esivallan kiristyneen asenteen lisäksi juutalaisten kansalaisoikeuksien lykkäytymisen neljällä vuosikymmenellä voidaan katsoa johtuneen (vanha)suomalaisen puolueen enemmistön harjoittamasta antisemitistisestä politiikasta. Alun perin juutalaisten oleskelu suuriruhtinaskunnassa vastoin Ruotsin vallan aikaisia säännöksiä perustui Venäjän lainsäädännön entisille sotilaille takaamaan oikeuteen jäädä asumaan palvelupaikkakunnalleen.

⁵² Torvinen 1989, s. 72; Jari Hanski, Juutalaisvastaisuus suomalaisissa aikakauslehdissä ja kirjallisuudessa 1918–1944. Kirja kerrallaan 2006, s. 58.

Eneberg ja afäärifennomania

Valtiontalouden asiantuntijana Eneberg nousi vuonna 1875 perustetun ja vuonna 1876 toimintansa aloittaneen Valtiokonttorin johtoon, ensin sihteeriksi ja sitten johtajaksi (tirehtööriksi). Valtiokonttorin perustaminen liittyi uudistukseen, jossa Suomen Pankista tuli säätyjen yksinomaisessa hallinnossa ollut instituutio. Tällöin valtion rahastojen hoito uskottiin uudelle keskusviranomaiselle, Valtiokonttorille.⁵³

Suomen Pankin johtokunnassa Waldemar Eneberg oli Hugo Pippingin mukaan nimittämisenä jälkeiset kolme vuotta johtokunnan ”hallitsevin henkilö, mutta sai tyytyä siihen, että puheenjohtajaksi tuli 1884 voimakastahtoinen Alfred Charpentier”, jolla oli liikepankkitausta ja joka pikkuhiljaa otti itsenäisemmän otteen suhteessa Enebergiin.⁵⁴ Suomen Pankissa Eneberg profiloitui matalan korkokannan eli ”halvan rahan” kannattajaksi. Hän myös vastusti sekä keskuspankissa että porvarissäädyssä pontevasti yksityispankkien setelinantooikeutta. Kummankin kannan perusteluna oli näkemys, jonka mukaan Suomessa yksityisten liikepankkien kannattavuus oli liian hyvä ja pankit rikastuttivat niiden osakkeenomistajia suuren yleisön kustannuksella.⁵⁵

Afäärifennomania on Marko Paavilaisen väitöskirjassaan⁵⁶ vuonna 2005 esittelemä käsite. Hän viittaa sillä ensisijaisesti kieli- ja kansallisuustietoisen suomenkielisen kauppias- ja liikemiesluokan nousuun osana fennomaniaa 1800-luvun jälkipuoliskolla ja 1900-luvun alussa. Afäärifennomanian tunnetuimpia nimiä olivat sellaiset lyhyessä ajassa osittain keinoittelunluonteisillakin liiketoimilla valtavat omaisuudet keränneet hahmot kuin Emil Aaltonen, Antti Ahlström, Alfred Kordelin, Juho Lallukka ja Gösta Serlachius, jotka osasivat hyödyntää elinkeinovapauden ja teollistumisen antamia mahdollisuuksia. Afäärifennomanian kärkinimiin kuului myös talouselämän puolelle toimintaansa ulottaneita poliittisen suomalaisuusliikkeen eturivin hahmoja, kuten A. Oswald Kairamo (Kihlman) ja Paloheimon (Brander) veljekset.⁵⁷

Afäärifennomaniasta tuli yksi Yrjö-Koskisen johtaman suomalaisuusliikkeen taistelurintamista. Talouden alueella pyrkimyksenä oli suomenkielisen väestön taloudellisen toimeliaisuuden ja elinkeinojen tukeminen saamalla aikaan suomenkielisiä yrityksiä ja pääomia ja siten myös jalansijaa ruotsinkielisen ja -mielisen liike-elämän hallitsemaan porva-

⁵³ Yrjö Blomstedt, *Kansallis-Osake-Pankin historia 1, 1889–1939*. Kansallis-Osake-Pankki 1989, s. 33.

⁵⁴ Pipping 1969, s. 321. Suomen Pankin johtokuntaan Eneberg oli pankkivaltuusmiesten yksimielinen ehdokas, mutta valintaprosessissa komplisoi kielikysymys. Pipping 1969, s. 270–271.

⁵⁵ Pipping 1969, s. 79–80, 150–151 ja 322. Suomen Pankissa Eneberg hoiti yhdessä johtokunnan puheenjohtajan kanssa erityisesti ulkomaisia valtiolainoja. Pipping 1969, s. 263.

⁵⁶ Marko Paavilainen, *Kun pääomilla oli kieli ja mieli. Suomalaiskansallinen kielinationalismi ja uusi kauppiaaskunta maakaupan vapauttamisesta 1920-luvun alkuun*. SKS 2005. Teemu Keskisarja on ottanut nimityksen Paloheimon veljeksiä käsittelevän tutkimuksensa otsikoksi.

⁵⁷ Paloheimosta ks. Teemu Keskisarja, *Afäärifennomaanit*. WSOY 2006; A. Osw. Kairamosta ks. Sakari Virkkunen, *Oswald Kihlman-Kairamo 1858–1938*. Luonnontutkija, poliitikko, talousmies. SKS 2015.

rissäytyyn. Liikemiesaloitteiseen afäärifennomaniaan kietoutui ”fennomaanimaisterien” aatteellisin perustein ajama suomenkielisten rahoituslaitosten ja kustannusliikkeiden perustaminen. Myöhemmin myös osuustoimintamuotoinen yritystoiminta tuli fennomaanien keinoksi edistää taloudellista toimeliaisuutta pääomaköyhällä maaseudulla.

Valtiokonttorin ja Suomen Pankin johdossa Enebergille oli kertynyt sellaista rahoitus- ja talousasioiden asiantuntemusta, jota voitiin hyödyntää perustettaessa suomalaisuusliikkeen kehitykselle keskeisiä rahoituslaitoksia.⁵⁸ Fennomaanien kahdesta keskeisimmästä talouselämän hankkeesta ensimmäisessä eli Kansallis-Osake-Pankin perustamisessa Eneberg oli mukana pikemminkin velvollisuudentunnosta kuin aidosta innostuksesta, kun taas toinen projekti eli vakuutusyhtiö Suomen perustaminen oli hänelle sydämen asia.

Kansallis-Osake-Pankin perustajien⁵⁹ alistettua hankkeen suomalaisen puolueen johtomiesten arvioitavaksi Enebergin kerrotaan katsoneen, ettei köyhä suomenkielinen väestö voisi saada riittävästi kasaan varoja pankin perustamiseen. Hän oli myös epäillyt, olisiko perustettavalla pankilla riittävästi käyttäjiä suomenkielisen kansanaineksen piirissä. Enebergin mielestä fennomaanien olisikin tullut aloittaa vakuutuslaitoksilla, vaikkei hän ilmeisesti suoranaisesti vastustanutkaan suomenkielisen liikepankin perustamista.⁶⁰ Eneberg oli myös Yrjö-Koskisen ja Otto Donnerin ohella keskeisesti avustamassa välillä hankkeessaan vastatuuleen joutuneita pankin perustajia.⁶¹ Kansallis-Osake-Pankin toiminnan alkutaipaleella Enebergiä syytettiin ruotsinkielisessä lehdistössä sen suosimisesta Suomen Pankin harjoittamassa vekselien rediskonttaustoiminnassa. Kysymys herätti pankkivaltuuston ja säätyjen pankkivaliokunnan huomiota, mutta keskuspankin todettiin toimineen tasapuolisesti eri liikepankkien suhteen ja johtokunta ja pankkivaltuusmiehet saivat vastuuvapauden keväällä 1891.⁶²

Waldemar Enebergin näkemys vakuutustoiminnasta fennomaanien taloudellisen aktiivisuuden ensisijaisena kenttänä toteutui vuonna 1890, kun henkivakuutusyhtiö Suomi perustettiin hänen aloitteellisuutensa tuloksena. Eneberg oli yhtiön varsinainen perustaja, ja hän tähtäsi hankkeella siihen, että alemmatkin kansankerrokset pääsisivät kansallismielisten henkilöiden johtaman ja keskinäisyyteen perustuvan vakuutuslaitoksen kautta ”osalliseksi siitä turvasta, jota henkivakuutus tuottaa”.⁶³ Yhtiö perustettiin osakeyhtiönä alkupääoman keräämiseksi, mutta se oli tarkoitus muuttaa ja muutettiinkin 10 vuoden kuluttua keskinäiseksi yhtiöksi. Suomi-yhtiö vetosi vakuutuksenottajiin sillä, että yhtiön tuotot pa-

⁵⁸ Blomstedtin mukaan Eneberg oli Pohjoispankin Helsingin konttorin esimiehenä toimineen F. K. Nybomin lisäksi ainoa, jota voitiin nimittää ”finanssi- ja pankkitoiminnan ammattilaiseksi”. Blomstedt 1989, s. 40.

⁵⁹ Lauri Kivekäs, Otto Stenroth, Otto Hjelt, August Hjelt ja Matti Äyräpää.

⁶⁰ Blomstedt 1989 s. 53; Eino Lyytinen, Pohjola-yhtiöt 100 vuotta. Pohjola 1991, s. 17; Blomstedt 1989, s. 54.

⁶¹ Blomstedt 1989, s. 60.

⁶² Blomstedt 1989, s. 122–126.

⁶³ Uusi Suometar 9.6.1904. Lyytisen mukaan yhtiön perustajia olivat Enebergin ohella Anders Donner ja Edwin Kaslin kanssa, ks. Lyytinen 1991, s.17, 37 ja 45.

lautuivat heille eivätkä sijoittajille. Eneberg laati yhtiölle säännöt, joita myös myöhemmät suomenkieliset vakuutusyhtiöt käyttivät mallina.⁶⁴ Hän toimi uuden yhtiön johtokunnan puheenjohtajana senaattoriksi nimitykseensä asti vuonna 1891. Vakuutustoiminnan asettamista ensisijaiseksi pankkitoimintaan nähden Enebergin taloudellisessa strategiassa selittäänee hänen jo 1870-luvulla alkanut kiinnostuksensa köyhäinhoito- ja sosiaaliturvakysymyksiin.

Reformisenaattori

Waldemar Eneberg nousi senaattiin kolmannella yrittämällä vuonna 1891. Vuonna 1882 hän oli ilmeisesti liberaalien ja ruotsinmielisten kannattama vaihtoehto fennomaanisenaattoriksi kenraalikuvernööri van Heydenin ehdokkaan ja nimitetyksi tulleen G. Z. Yrjö-Koskisen sijaan.⁶⁵ Vuoden 1885 valtaluvassa Enebergin edelle meni puoluefennomaaneista puolestaan K. F. Ignatius, mikä viimeksi mainitun muistelmien mukaan synnytti Enebergissä pysyvää katkeruutta.⁶⁶ Vuonna 1891 Eneberg nimitettiin senaattiin aluksi salkuttomaksi jäseneksi ja vuonna 1894 siviilitoimituskunnan ja vuonna 1897 oikeustoimituskunnan päälliköksi, jona hän jatkoi kesäkuuhun 1904 kuolemaansa saakka.

Waldemar Enebergin toimintaa senaattorina voidaan arvioida sekä sen perusteella, mitä hän onnistui saamaan aikaan, että sen, mikä ei toteutunut. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvista asioista epäilemättä tärkein oli vuoden 1902 asetus suomen ja ruotsin kielen käytöstä tuomioistuimissa ja virastoissa. Kieliasetus, joka satoi alemmissa viranomaisissa asioiden käsittelykielen alueen väestön kieleen ja määräsi ylempien viranomaisten käsittelykieleksi asian viirellepänsä kielen, nosti vihdoinkin suomen kielen virallisena kielenä tasa-arvoiseksi ruotsin kanssa. Tämä johti senaatin, keskusvirastojen, lääninhallitusten ja hovioikeuksien toiminnan kasvamaan suomalaistumiseen jo ensimmäisen sortokauden aikana. Kieliasetus oli vuoden 1863 kielireskriptistä alkaneen fennomaanien vuosikymmenisen uuvutustaistelun menestyksellinen päätepiste. Sen merkitystä on tosin sumentanut venäjän asemaa virallisena kielenä korostanut vuoden 1900 kielimanifesti ja Mechelinin perustuslaillisen senaatin (usein onnistunut) yritys esittää senaatin ja virastojen suomalaistuminen vasta 1905 toteutettuna asiana.⁶⁷

Enebergin muita saavutuksia senaattorina olivat uusi asetus kunnallishallituksesta maalla, uusi vesioikeuslaki, laki maanvuokrasta maalla sekä vuoden 1902 osuustoimintalaki.⁶⁸

⁶⁴ Kairamo 1927, s. 573.

⁶⁵ Tyynilä 1992, s. 237–238.

⁶⁶ K. [E.] F. Ignatiuksen omaelämäkerta 1837–1909, s. 55 ja 91. KA C5 10 K. F. Ignatiuksen kokoelma, kansio 8.

⁶⁷ Vuoden 1902 kieliasetuksen synnystä ks. Osmo Jussila, Suomalaisuusliike venäjän paineessa 1890–1917, s. 123–173 teoksessa Päiviö Tommila – Maritta Pähls (toim.), Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia. Kustannuskiila 1989, s. 137–143. Suomen kielen läpimurrosta senaatissa ks. Tyynilä 1992, s. 310–311.

⁶⁸ Nämä laskettiin Enebergin saavutuksiksi nekrologissa Waldemar Eneberg (Kyläkirjaston kuukausilehti 6, julkannusnumero kesäkuu 1904, 7), samoin teki Salomaa 1926, s. 121.

Kokonaan toteutumatta jääneitä tai Enebergin kuollessa keskeneräisiä hankkeita olivat edellä mainitun juutalaisten kansalaisoikeuksien järjestämisen lisäksi äänioikeusuudistus, oikeuslaitosuudistus, tilattoman väestön aseman parantaminen⁶⁹ sekä Suomen ja Venäjän välisen suhteen perusteiden määrittely.

Tilattoman väestön asemaa selvittäneessä Bobrikovin asettamassa kolmijäsenisessä komiteassa Eneberg oli ainoa suomalainen jäsen; komitean puheenjohtajana toimi kenraalikuvernöörin apulainen Shipov ja kolmantena jäsenenä Viipurin läänin kuvernööri von Rechenberg. Toimintakyvyttömäksi osoittautunutta komiteaa avustamaan asetettiin Enebergin ehdotuksesta laaja Hannes Gebhardin johdolla toiminut alakomitea, jonka tehtävänä oli erityisesti torppareiden ja muiden tilattomien sosiaalisen ja taloudellisen aseman kartoittaminen.⁷⁰ Perustuslaillisten muodostama Mechelinin senaatti (1905–08) hautasi tämänkin hankkeen, joten kunnallisen äänioikeuden laajentamisen sekä sosiaalivakuutuksen tavoin myös torpparikysymys jäi autonomian aikana ratkaisematta. Samaten kuivui kokoon yleisvaltakunnallisen lainsäädännön alan määrittäminen valtakunnan ja suuriruhtinaskunnan yhteistoimin, kun Mechelinin senaatti veti pois Suomen edustuksen niin sanotusta Tagantsevin komiteasta 1906.⁷¹

Vuonna 1898 Waldemar Eneberg otti muistiossaan terävästi kantaa senaatin talousosaston toiminnan tehottomuuteen ja epätarkoituksenmukaisuuteen. Hän ehdotti sen uudistamista modernia ministeristöä muistuttavaan suuntaan, jossa plenumia ja toimituskuntien päällikköjä ei rasi tettaisi pienillä hallintoasioilla ja jossa senaatin jäsenten kollektiivinen valiokuntatyöskentely kohdistuisi vaativiin lainsäädäntökysymyksiin.⁷² Tyynilän arvion mukaan ”se, että Enebergin ajatuskulut ja jotkin sanonnat muistuttivat J. V. Snellmanin 1860-luvulla esittämiä, ei liene ollut mikään sattuma. Eneberg oli noussut suomenmielisten johtavaksi ajattelijaksi senaatissa ja Snellmanin linjan jatkajaksi.”⁷³

⁶⁹ Tilattoman väestön asema nousi valtiopäiväkeskustelujen kestoaiheeksi vuoden 1897 valtiopäiville tehdystä anomuksesta, jonka Hannes Gebhard oli laatinut. Paasikiven, 1986 s. 208, mukaan ”Senaatin oikeustoimikunnan päällikkö, senaattori Waldemar Eneberg, joka lämpimästi harrasti sosiaalisia kysymyksiä, pyysi Gebhardia lähtemään valtion stipendiaattina ulkomaille puheenaolevaa kysymystä tutkimaan”. Enebergin roolista vuoden 1897 torpparikomitean mietintöön perustuneen vuoden 1899 senaatin esityksen valmistelussa ks. Viljo Rasila, Suomen torpparikysymys vuoteen 1909. Yhteiskuntahistoriallinen tutkimus. SHS 1961, s. 198.

⁷⁰ Rasila 1961, s. 216. Venäjän viranomaiset näkivät tilattoman väestön aseman Suomen akilleenkantapäänä, ja ensimmäisellä sortokaudella se muodostuikin kiperäksi poliittisen propagandan ongelmaksi perustuslaillisille. Torpparien ja muun tilattoman väestön keskuudessa keväällä 1899 suuri adressi koki aktiivista vastustusta, ks. esim. C. Leonard Lundin, pääjakso Finland, s. 353–457 teoksessa Edward C. Thaden (ed.), *Russification in the Baltic Provinces and Finland 1855–1914*. Princeton Legacy Library 1981, s. 429–434.

⁷¹ Senaatin valmistautumisesta Tagantsevin komiteaan ks. Aki Rasilainen, Suomen autonomia ja kysymys valtakunnan lainsäädännöstä sekä eräitä vertailuja Suomen asemaan Euroopan unionissa. Taistelu autonomiasta. Viite 14 edellä s. 396–421, 415–418.

⁷² Ks. esim. Suomen keskushallinnon historia. Edita 1996, s. 194–195.

⁷³ Tyynilä 1992, s. 296–298, sitaatti 298.

Myöntyväisyyssenaatin perämiehenä

*Man dör ej av folkets förakt.*⁷⁴

Helmikuun manifestista vuonna 1899 alkoi Enebergin kujanjuoksu. Hän nousi – Yrjö-Koskisen vetäydittyä senaatista helmikuun manifestin jälkeen – myöntyväisyyssenaatin henkiseksi ja poliittiseksi johtajaksi⁷⁵. Samalla hän kuitenkin joutui halveksunnan ja parjausten sekä henkilökohtaisten, jopa kotirauhaan ja fyysiseen koskemattomuuteen kohdistuneiden uhkausten ja mielenosoitusten kohteeksi.

Waldemar Enebergin ensimmäisen sortokauden aikana ajama linja jatkoi sitä kuuliaisuutta, maltillista protestointia ja täytöntöönpanon vitkuttelua yhdistänyttä toimintalinjaa, jota senaatti oli noudattanut autonomian alusta alkaen tilanteissa, joissa hallitsijan katsottiin loukanneen suuriruhtinaskunnan perustuslaissa säädettyjä valtaoikeuksiensa rajoja.⁷⁶ Kuitenkin 1880-luvulta lähtien oli kehittynyt erityisesti Leo Mechelinin vaikutuksesta juridinen doktriini, joka näki nämä rajat aiempaa ehdottomampina ja ahtaampina. Niin sanottu yleinen mielipide omaksui tällaisen legalistisen doktriinin poliittiseksi ideologiakseen.⁷⁷ Tällä suuntauksella oli peruskannattajakuntansa pääkaupungin ruotsinkielisessä ja nuor-suomalaisessa sivistyneistössä, mutta helmikuun manifestin jälkeen perustuslaillisuus sai joukkokannatusta laajemmaltikin. Alun haparoinnin jälkeen vanhasuomalainen puolue kuitenkin kokosi voimansa vanhan johtajansa Yrjö-Koskisen linjalle, jossa myöntyväisyyspolitiikka yhdistyi tinkimättömään kielitaistelun jatkamiseen. Tavoitteena oli suuriruhtinaskunnan omien poliittisten ja hallinnollisten laitosten säilyttäminen ja suomalaistaminen; venäjän kielen tunkeutuminen ruotsin tilalle voitiin estää vain nostamalla kansan enemmistön kieli sille kuuluvaan asemaan.⁷⁸

Yksinkertaistaen eri leirien kantojen erot liittyivät kahteen kysymykseen:

⁷⁴ Waldemar Enebergin sanomaksi väitetty tokaisu, ks. esim. Svarta boken, s. 12. K. F. Ignatiuksen laatimassa Enebergin pienoiselämäkerrassa (viite 25 edellä) se on muodossa ”Man dör icke av folkets förakt.”

⁷⁵ Näin katsoivat sekä Svarta boken ja Ignatius että Kairamo. Senaatin talousosaston tuolloiset varapuheenjohtajat hovitalimestari Carl Tudeer ja hovijahtimestari Constantin Linder olivat henkisesti ainakin puoliksi venäläistyneitä ja riippuvaisia Enebergin sisäpoliittisesta ja juridisesta ymmärryksestä sekä tämän suhteista ja vaikutusvallasta vanhasuomalaisessa puolueessa.

⁷⁶ Ks. Matti Klinge, Keisarin Suomi. Schildts 1997, s. 345 ja 350–351.

⁷⁷ Mechelinin teos Précis du droit public du Grand Duché de Finlande (1886) sai aikaan tunnetun suomalais-venäläisen polemiikin Suomen perustuslaillisesta asemasta Venäjän valtakunnassa ja saattoi monelle kielelle käännettynä sen kansainväliseen tietoisuuteen. Ks. Klinge 1997, s. 308–309 ja 316–317. Vanhasuomalaisten mielestä Mechelinin teos oli ”paljastanut venäläisille perustuslakiemme heikkoudet”, ks. Kivikataja 1961, s. 19, kun taas venäläinen juristi N. S. Tagantsev piti Mechelinin ansiona sitä, että tämä oli osoittanut Venäjälle tarpeen selkeyttää Suomen asemaa valtakunnassa, ks. Lundin 1981, s. 394.

⁷⁸ Ks. esim. Pirkko Rommi, Myöntyväisyyssuuntauksen hahmottuminen Yrjö-Koskisen ja suomalaisen puolueen päälinjaksi. SHS 1964, s. 275–334.

- 1) Oliko keisarin valtaa Suomessa rajoitettu pysyvästi ruotsinaikaisten perustuslakien kautta (kaikki suomalaiset) vai ei (venäläiset pääosin)?
- 2) Oliko näiden perustuslakien sisältö selvä 1800-luvun jälkimmäisen puoliskon valtiokäytännön ja suomalaisen valtiosääntödoktriinin kiteyttämällä tavalla (perustuslailliset) vai tulkinnanvarainen ja kiistattomalta osaltaan vain vähän hallitsijan lain-säädäntö- ja toimeenpanovaltaa rajoittava (myöntyväisyysuunnan poliitikot ja juristit)?

Senaatissa tämä ”oikeustaistelu” ilmeni aluksi ensisijaisesti niin sanottuina promulgaatio-kiistoina eli kysymyksenä siitä, tuliko senaatin julkaista hallitsijan päätökset ja säädökset, jotka oli annettu Suomen peruslakeja loukkaavassa järjestyksessä. Waldemar Eneberg oli helmikuun manifestin julkaisukiistasta alkaen johdonmukaisesti linjalla, jonka mukaan senaatilla ei ollut oikeutta olla julkaisematta hallitsijan päätöksiä. Tämän kannan pohjana oli senaatin vuoden 1890 postimanifestin julkaisemista koskeneen yksimielisen päätöksen ilmaisema instituutiokäytäntö. Sitä tuki edellä jo mainittu Robert Hermansonin senaatille kesällä 1900 senaatin neuvonpidossa esittämä valtiosääntötulkinta. Hermansonin mukaan senaatti oli suhteessa hallitsijaan avustava viranomainen, jolla ei ollut oikeutta jättää noudattamatta hallitsijan tahtoa.⁷⁹

Hermanson katsoi, että hallitsijan päätöksen julkaiseminen ei ollut sen täytäntöönpanoa eikä merkinnyt vastuun ottamista sen laillisuudesta. Eneberg esitti saman kannan sekä senaatin pöytäkirjoihin merkityissä lausumissa⁸⁰ että yksityisessä kirjeenvaihdossaan. Esimerkiksi kirjeessään Yrjö-Koskiselle 6.8.1900 hän kirjoitti kielimanifestin promulgointiin liittyen: ”Publikation af ett nådigt förordnande är icke någon lagtillämpning, der en enbetsman, *enligt en viss teori*, [kursivointi NJ] eger pröfva huruvida förordnandet är lagligt eller icke. Publikationen medför icke någon ansvarighet för förordnandets laglighet och förutsätter icke någon pröfving deraf. Vägran af publikation innebär en olydnad mot monarken och är till väsende af revolutionär art. Denna synpunkt var afgörande för Senatens jurister, af hvilka endast två (mot elva) stannade vid slutlig vägran av publikation.”⁸¹

Eneberg perusteli kantaansa senaatin istunnossa seuraavasti: ”Kieltäytyminen armollisen määräyksen julkaisemisesta sisältää sitävastoin ilmeisen tottelemattomuuden hallitsijaa kohtaan, erittäinkin kun on kysymys senaatista, joka on asetettu avustamaan hallitsijaa maan hallituksessa – –. Näin ollen ja kun senaatti aina on asettunut ja sen aina täytyy asettua laillisuuden lujalle perustalle, minusta näyttää hyvin vähän vastaavan senaatin asemaa, että senaatti omalta puoleltaan kieltäytymällä toimeenpanemasta käskettyä julkaisemista

⁷⁹ Ks. edellä viite 11.

⁸⁰ Esim. lausuma senaatin täysistunnossa 30.6.1900, siteerannut Kivikataja 1961, s. 32–33.

⁸¹ Konekirjoitettu kopio kirjeestä, KK:n Eneberg-suvun kokoelma Coll.50.1. Kohdan siteerannut suomeksi Kivikataja 1961, s 35.

osoittaa lainvastaista tottelemattomuutta omaa ja maan hallitsijaa kohtaan.”⁸² Sen sijaan senaatilla oli oikeus kiinnittää hallitsijan huomiota julkaistavan päätöksen perustuslainvastaisuuteen. Eneberg laatikin jo helmikuun manifestin yhteydessä senaatin alistuksen, jossa huomautettiin sen ristiriidasta Suomen perustuslakien kanssa. Ensimmäisen sortokauden edetessä jatkuvat promulgaatiokiistat johtivat perustuslaillisten vetäytymiseen senaatista, ensin talousosastosta ja sitten myös oikeusosastosta⁸³.

Sen sijaan hallitsijan lainvastaisen päätöksen täytäntöönpano oli Hermansonin mielestä lainvastaista, koska oikeustieteessä katsottiin Ruotsissa 1800-luvun jälkipuoliskolla kehittyneen doktriinin virkamiehen rajoitetusta kuuliaisuusvelvollisuudesta olleen voimassa myös Suomessa. Kuten Aki Rasilainen on huomauttanut, myöntäväisyysmiehet katsoivat välttämättömäksi – toisin kuin passiiviseen vastarintaan ryhtyneet ja sen johdosta viroistaan eronneet/erotetut perustuslailliset – myös Suomen perustuslain vastaisina pidettyjen päätösten ja säädösten täytäntöönpanoon osallistumisen.⁸⁴ Tämä kysymys kärjistyi erityisesti Suomen lainsäädäntöjärjestystä loukaten annetun vuoden 1901 asevelvollisuusasetuksen täytäntöönpanossa.

Kirjeessään Vaasan hovioikeuden presidentille Isak Fellmanille 17.9.1900 Eneberg katsoi aina toimineensa laillisesti ja hyvällä omallatunnolla.⁸⁵ Suomenmielisten johtomiesten neuvottelussa 24.9.1900 Eneberg oli vastannut vastaväitteeseen, jonka mukaan säädöksen – tuossa tapauksessa kielimanifestin – julkaiseminen edellytti myötävaikutusta myös sen toimeenpanossa, että toimeenpano oli uusi asia, jossa voitiin saada aikaan paljon muutoksia.⁸⁶ Näin toki käytännössä jossain määrin tapahtuikin.⁸⁷ Eneberg ei ilmeisestikään ollut vakuutunut siitä valtiosääntötulkinnasta, johon perustuslailliset perustivat toimintansa, eikä hän muutoinkaan näytä sanottavasti arvostaneen näkemyksiä, joilla virkamiehen oikeutta/velvollisuutta olla noudattamatta virkakäskyjä oli perusteltu; hän piti virkamiesten harjoittamaa passiivista vastarintaa yksinkertaisesti laittomuutena.⁸⁸ Eneberg kuten Yrjö-Koskinen-

⁸² Lausuma senaatin täysistunnossa 30.6.1900, siteerannut Kivikataja 1961, 32.

⁸³ Tyynilä 1992, s. 302–304.

⁸⁴ Rasilainen 2004, s. 54.

⁸⁵ Kivikataja 1961, s. 37.

⁸⁶ Kivikataja 1961, s. 49–50.

⁸⁷ Esimerkiksi kielimanifestin mukaisia venäjänkielisiä valta- ja erokirjoja ei otettu käyttöön, ks. Kivikataja 1961, s. 147–148, eikä asevelvollisuusasetuksen mukaista palvelusta toteutettu kenenkään kohdalla. Bobrikov valitteli von Plehvelle, että ”Senaatti vastustaa meitä avoimesti ja salaa. Sen, minkä voisi tehdä päivässä, he tekevät vuodessa. Kaikkea, mikä ei ole heidän makuunsa, he viivytävät toivoen kurssin muutosta tulevaisuudessa.” Kirje 31.12.1899, siteerattu teoksessa Tuomo Polvinen, Valtakunta ja rajamaa. N. I. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898–1904. WSOY 1984, s. 184.

⁸⁸ Enebergin yksittäisten virkamiesten oikeuksia ja näiden itsenäisyyttä suhteellistavaa asennetta kuvaa ehkä jo hänen vuonna 1881 julkaisemansa kirjoitus ”I frågan om Guvernör eger i stöd af lag straffa kronolänsman med transport”. JFT 1881, s. 299–317. Vuoden 1888 valtiopäivillä Eneberg korosti, ettei virkamiesten oikeusasema virastojen uudelleen järjestelyjen yhteydessä ollut itsessään perustuslakikysymys toisin kuin heidän taloudellisten etujensa suoja viran lakatessa. Borgareständets Protokoll vid Landtdagen i Helsingfors år 1888, Första häftet, s. 419–420. Klinge esittää vanhasuomalaisien yleiseksi kannaksi näkemyksen, jonka mukaan vuoden 1772 hallitusmuoto piti virkamiehiä monarkin avustajina, joilla ei ollut oikeutta minkäänlaiseen hallitsijan päätösten lailli-

kin pitivät luultavasti perustuslaillisten legalistista retoriikkaa keinotekoisena poliittisena fasadina ruotsalaisen puolueen ylivallan ja sen takaamien vanhojen säätö- ja luokkaetuoikeuksien pysyttämiseksi.⁸⁹

Waldemar Enebergille tietyn perustuslaillisen doktriinin noudattamista tärkeämpää oli keskittyä olennaiseen, joka hänelle muodostui Suomen erillisen poliittisen ja hallinnollisen järjestelmän säilyttämisestä.⁹⁰ Hänen mukaansa esimerkiksi venäjän kielen aseman virallistaminen tai yksittäisten venäläisten virkamiesten nimittäminen ei ollut kuolemanvaarallista niin kauan kuin Suomen omat erilliset valtiolaitokset säilyivät. Se uhkakuva, jota vastaan oli käytävä viivytystaistelua, oli Puolassa 1860-luvulla ja Itämerenmaakunnissa 1880-luvulla toteutunut kehitys, jossa hallintokoneisto sulautettiin osaksi yleisvaltakunnallista järjestelmää: ”Skulle deremot förhållanden inträffa, som gifve anledning till upphäfvande af vår lagliga förvaltningsordning och införande af ryska förvaltningssystem, då skulle sjelfvallet saken gestalta sig annorlunda, då kunde man vänta sig, att alla platser från länsmannen börjande besättas med ryska tschinovnikar, liksom i Polen, och då vore vårt öde besegladt. En sådan eventualitet synes mig framför allt böra undvikas. Men eljest synes mig en seg uthållighet och en vaken fosterländsk anda möjligen kunna hålla oss uppe, *till måhända bättre tider inträffa. En sådan omkastning har ju inträffat i vår ungdom och kan måhända inträffa ännu en gång.*” [kursivointi NJ]⁹¹

Näin ollen Waldemar Enebergin toiminta vuosina 1900–1904 muodostui jatkuvaksi viivytystaisteluksi. Vastaiskuna suomalaisten passiivisen vastarinnan tiivistymiselle keisari vahvisti kenraalikuvernöörin valtaoikeuksia. Kehitys kulminoitui vuoden 1903 diktatuuriasetuksessa ja sen nojalla toteutetuissa maastakarkoituksissa ja sanomalehtien lakkautuksissa. Enebergin aika ja voimat kuluivat suomalaisten kandidaattien löytämiseen eronnei-

suuskontrolliin. Klinge 1997, s. 390. Tämä vastaa 1800-luvun käsitystä virkamiehen uskollisuusvelvollisuudesta, ks. Selovuori 1998, s. 190–191.

⁸⁹ Tähän viittaa esimerkiksi se ärtymys, joka ilmeni Yrjö-Koskisen senaatin pöytäkirjaan helmikuun manifestin julkaisemisen yhteydessä merkitsemässä vastalauseessa. Hän penäsi prokuraattori Söderhjelmiä joko osoittamaan lainkohdan, johon keisarin päätöksen julkaisemisesta kieltäytyminen voisi perustua, tai sitten oikeudellisen perusteen prokuraattorin toimivallalle antaa ”valtiollisia neuvoja” senaatille. Ks. esim. Kivikataja 1961, s. 17–19.

⁹⁰ Thaden erottelee teoksen Russification in the Baltic Provinces and Finland 1855–1914 (ks. edellä viite 70) jaksossa Introduction (8-9) tosiasiallisen, hallinnollisen ja kulttuurisen venäläisty/ämisen. Ensimmäisen sortokauden aikana Venäjän tavoitteena Suomessa oli rajoitettu hallinnollinen venäläistäminen, joka oli posti-, lennätin- ja luotsilaitosten osalta jo aloitettu 1890-luvulla. Suomalaisten passiivinen vastarinta johti kuitenkin eräiden kansallisten instituutioiden, kuten suomalaisten joukko-osastojen, lopettamiseen ja uhkasi samalla kohtalolla toisia (mm. senaatti, Turun hovioikeus, tullilaitos). Kuitenkaan Venäjän tavoitteena Suomessa ei liene ollut yhtä pitkälle menevä hallinnollinen venäläistäminen kuin Itämeren maakunnissa tai Puolassa eikä varsinkaan väestön kulttuurinen venäläistäminen (Raja-Karjalan karjalankielistä ortodoksista väestöstä lukuun ottamatta). Bobrikovin venäläistämishjelman tavoitteista ks. Osmo Jussila, Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899–1914. SHS 1979, s. 40–41.

⁹¹ Kirje 25.6.1900 Isak Fellmanille, KK:n Eneberg-suvun kokoelma Coll.50.1, siteerannut suomeksi Kivikataja 1961, s. 28. Kutsuntalakkojen jälkiselvittelyä koskevasta kirjeestä Yrjö-Koskiselle 24.7.1902 käy ilmi Enebergin optimismin uskonnollinen pohjavire: ”Men vår herre skulle icke öfverge oss, och finska folkets genius skall föra det till räddning nu såsom ofta förut, då allting synes förloradt.” Konekirjoitettu kirjekopio, KK:n Eneberg-suvun kokoelma Coll.50.1, siteerannut suomeksi Kivikataja 1961, s. 105.

den tai erotettujen virkamiesten tilalle tuomioistuinten ja virastojen venäläistymisen estämiseksi. Tämä koski sekä senaattia itseään, kuvernöörejä ja lääninhallituksia että keskusvirastoja ja hovioikeuksia. Eneberg pyrki myös hyödyntämään kenraalikuvernööri Bobrikovin ja ministeri-valtiosihteeri von Plehven välistä rivaliteettia ja sitä kautta viemään terää ensiksi mainitun räikeimmiltä edesottamuksilta.⁹² Joissain tapauksissa hän myös pyrki pelastamaan suomalaisia instituutioita osamyonnytyksillä. Tästä voidaan mainita esimerkkinä lainvalmistelukunnan pelastaminen lakkauttamiselta uhraamalla sen toinen osasto.⁹³ Myöntyväisyssenaatti pyrki myös valmistautuessaan vuonna 1904 asetetun Tagantsevin komitean toimintaan edistämään valtiosääntöisesti kestävä ratkaisun löytämistä yleisvaltakunnallisen lainsäädännön ongelmaan. Tällaisen tasapainottelun ansiosta senaatti, valtiosäädty sekä pääosa suomalaisista julkisista instituutioista olivat olemassa vuonna 1905 eikä virastojen laajamittainen venäläistyminen ollut toteutunut.⁹⁴

Erillisten suomalaisten valtiolaitosten, kuten tullirajan, oman rahan ja erillisen kotimaisen hallinnon, säilyttämisen lisäksi Eneberg ja myöntyväisyssenaatti pyrkivät suomalaisen yhteiskunnan vahvistamiseen niin, että autonomialla olisi vankempi sosiaalinen pohja kuin yliviritetyt valtiosääntötulkinnat. Tähän liittyivät muun muassa edellä mainitut vuoden 1902 kieliasetus ja tilattoman väestön asemaa koskeva valmistelutyö sekä vuoden 1904 valtiopäiviä varten laaditut ehdotukset äänioikeuden laajentamisesta porvaris- ja talonpoikaissäätöihin.

Vuoteen 1904 tultaessa ilmassa oli jo merkkejä Bobrikovin edustaman jyrkän suuntauksen kannatuksen heikentymisestä Pietarissa, vaikka kukaan ei tietenkään voinut vielä ennakoida Bobrikovin ja von Plehven joutumista salamurhan kohteeksi kesällä 1904 eikä varsinkaan Venäjän–Japanin sodan aiheuttamia mullistuksia vuonna 1905. Senaattorina Enebergin toiminta vuosina 1899–1904 perustuikin oletukseen, että poliittinen suuntaus Venäjällä ennemmin tai myöhemmin vaihtuisi ja keisarikunnan ja suuriruhtinaskunnan suhteet voisivat kehittyä parempaan suuntaan. Toisaalta hän ei ilmeisesti pitänyt paluuta helmi-kuun manifestia edeltäneeseen tilanteeseen mahdollisena. Hän ei kuitenkaan saanut nähdä sitä varovaista muutosta parempaan, joka alkoi ruhtinas Obolenskin tultua kenraalikuvernööriksi Bobrikovin jälkeen kesällä 1904. Hän ei nähnyt myöskään vuonna 1905 toteutunutta vallankumouksellista kehitystä, joka toi perustuslailliset väliaikaisesti valtaan Mechelinin senaatin myötä.

⁹² Tyynilä 2003, s. 585. Bobrikovin tavoitteena näytti olevan suomalaisten provosointi kapinointiin ja sen oikeuttamana toteuttaa ankarat vastatoimet, kun taas von Plehve pyrki ainakin antamaan vaikutelman siitä, että jonkinlainen *modus vivendi* valtakunnan ja suuriruhtinaskunnan välille olisi löydettävissä, jos suomalaiset hyväksyisivät helmikuun manifestin sen pohjaksi.

⁹³ Tyynilä 2003, s. 585; Tyynilä 1992, s. 309.

⁹⁴ Ks. esim. Polvinen 1984, s. 185–187; Paasikivi 1986, s. 65–66; Tyynilä 2003, s. 585 ja Tyynilä 1992, s. 305. Senaatin lakkauttaminen ja von Plehven uhkaus ”Puolan kohtalosta” oli käsiillä vuoden 1900 kielimanifestin julkaisemiskiistan yhteydessä. Tyynilän mukaan J. K. Paasikivi piti suomalaisen puolueen puoluekokouksessa 1909 myöntyväisyssenaatin pääasiallisena ansiona senaatin säilymistä instituutina. Tyynilä 1992, s. 309.

Waldemar Eneberg aateloitiin joulukuussa 1903. Suvun vaakunaan otettiin tunnuslauseksi ”taipuu, ei taitu”. Nousu ”Bobrikoffin aateliin”⁹⁵ tuskin sanottavasti ilahdutti Enebergiä, joka oli ollut 1899–1904 systemaattisen parjauksen, mielenosoitusten, kotirauhan häirinnän ja uhkausten kohteena samalla kun joutui sietämään kenraalikuvernöörin uhittelua ja karkeaa painostusta. Eneberg sairastui vakavasti keväällä 1904. Hän menehtyi kahdeksan päivää ennen kuin Eugen Schauman ampui 17.6.1904 kuuluisat ”viisi laukausta senaatissa”. Waldemar Enebergin kerrottiin sortovuosien aikana tokaisseen, että ”man dör ej av folkets förakt”. Hänen poismenonsa jäiden lähdön kynnyksellä viittaa siihen, että hän erehtyi tässä suhteessa; vuosien taipumisen jälkeen hän lopulta taittui odottamatta ja kesken uransa tärkeimpiä aikoja.

⁹⁵ Waldemar Enebergin ja muutaman muun vanhasuomalaisen vaikuttajan aatelointi 1903–1904 liittyi Matti Klingen arvion mukaan venäläisten vallanpitäjien pyrkimykseen saada vuoden 1904 valtiopäiville aatelissäätöyn muita kuin perustuslaillisia näkemyksiä. Klinge 1997, s. 389. Waldemar Eneberg kuitenkin ehti kuolla ennen suvun heinäkuussa 1904 tapahtunutta introdusointia Ritarihuoneeseen. Siellä sukua edusti hänen poikansa Eero, joka vuonna 1906 muutti sukunimensä Kivikatajaksi.